

tiv och alternativa synsätt. Planering kräver liksom så mycket annat mångfald, och de förenklade, fåordiga vägprojekten stämmer inte alls överens med de mångordiga landskap som de är del av! Vi måste öppna den svarta lådan som dagens referenshastigheter bygger på, skriver Qviström, och avslöja vad som egentligen döljs bakom referenserna. Men kan man inte lockas att också svartlåda och effektivisera landskapsplaneringen och landskapsanalysen? Den framstår ju närmast som oprecis och lekmannamässig i jämförelse. Nej, blir det givna svaret. Landskapets komplexitet kräver tid, djup, vid förståelse och ett fasthållande vid plats specifika egenskaper. Men här finns det en ambivalens, menar Qviström, som tydligast uttrycks i kartografins roll inom landskapsanalysen. Den kan aldrig bli något annat än ett tillägg som förvandlar landskapselement från att vara sömlösa till att bli avgränsade objekt på kartan. Kartografins skaldeterminism är en annan sida av problemet som hindrar ett synliggörande av alla de små detaljer som förändrar landskapet och betonar karterade objekt istället för landskapets processer. Via historiska studier kan landskapsforskningen istället återta några av de parametrar som försvunnit till diskussionen och vidga diskussionen om vägar, transporter och resor. På så sätt blir landskapsanalysen av exempelvis krympandet en väg till landskapet, för att återknyta till avhandlingens utmärkta titel.

Landskapsanalysens möjligheter

Huvudinvändningen mot den här avhandlingen finns i dess disposition, som skapar intrycket av att vi har att göra med två avhandlingar i en. Läsaren görs ej heller bekant med hur materialet styrt undersökningresultatet, vilket framstår som särskilt viktigt i en studie där källorna är resultatet av den moderna planering som den också granskar. Det hade också varit intressant att få ta del av en jämförelse med en annan planeringsföreteelse under samma tid för att få kunskap om vad som var specifikt för vägplaneringen. Vägarna kom förvisso att inventeras, kategoriseras och homogeniseras under 1930-talet, men vad var det som inte drabbades av detta under 30-talet?

En allvarigare invändning är att planeringsutvecklingen inte betraktats ur något relationellt socialt sammanhang varför det egentligen inte framställs några konflikter eller någon kamp om att definiera rummet. Endast i en not tas David Harveys relationella ansats upp och då endast för att genast läggas åt sidan. Jag hade också velat se mer av det ambivalenta i landskapandet, av instabila platser, translokala platser och multivokala fält.

Detta är en historisk studie i bästa mening, men vad lär den oss om historien? Den lär oss förvisso att det var bättre på 1920-talet, då vägfrågorna fortfarande var öppna och att plats är bättre än rum, då platsen är en öppen historisk konstruktion medan rummet är abstrakt och slutet. Men framför allt har den visat hur svårt det är med modernitetskritik – att undvika de modernitetens tankebanor vi alla är en del av.

I den här avhandlingen kan man lära sig mycket om hastighetens betydelse för vägrummets utformning och hur den svenska vägplaneringen vuxit fram och även format det landskap som vägarna är en del av. Materialet som använts för att visa hur detta gått till är ett kalejdoskop av olika arkivmaterial och den relationella analysmetoden är intressant om än komplicerad. Analysen präglas av ett skarpsinnigt teoretiskt tänkande även om det inte alltid är så klart uttryckt. Vi har fått landskapsanalysen problematiserad och anat att här finns fortsatta möjligheter, inte minst i nyanseringar och omformuleringar av tidsgeografien. Tidrumsliga studier kan få en annan karaktär om de tar platsbunden kunskap som utgångspunkt och betraktar tid och rum som delar av samhället istället för det som tidsgeografien kanske främst har förknippats med, förenkling och abstraktion.

Det här är en spännande avhandling som pekar framåt då den förenar flera olika forskningsområden samtidigt som den öppnar dörrar till nya. Den förmår genomföra en tvärvetenskaplig analys, som, även om den, som avhandlingsförfattaren själv konstaterar, är något famlande, också pekar ut flera framtida forskningsvägar. Avhandlingen har fördjupat kunskapen om den moderna samhällsutvecklingen i Sverige genom att visa hur stor roll vägarna spelat i samhällsplaneringen. Den har berikat den tvärvetenskapliga forskningstradition som landskapsforskningen är och den visar att den här forskningen även fortsättningsvis sannolikt mår bra av att växa inom flera olika miljöer samtidigt som den förenas i övergripande studier som denna.

Birgitta Svensson, Stockholm

Karin Hassan Jansson: *Kvinnofrid. Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600–1800*. Acta Universitatis Upsaliensis 205. Uppsala universitet 2002. 361 s. English summary. ISBN 91-554-5419-4.

Kvinnofrid är ett medeltida begrepp som vunnit insteg i den politiska debatten under 2000-talet. Den nya

kvinnofridslagstiftningen (2002) pekar med sin be-teckning bakåt till medeltiden: kvinnofrid infördes genom kungligt påbud för mer än sjuhundra år sedan och tillskrivs Magnus Ladulås, mannen som satte lås för bondens lada och lagstiftade till skydd för kvinnor, särskilt mot våldtäkt och kvinnorov. Den långa traditionen av kvinnofrid har framhållits som bevis för att vårt ”jämställda” land alltid värnat om kvinnor. Vi förutsätter att de äldre lagarna om våldtäkt handlade om samma sak då som nu – att skydda kvinnor mot sexuella övergrepp. Men vad var det kvinnofridslagen skyddade? Hur kan det komma sig att rätterna kunde döma så olika i vad som kallades våldtäkt, frågar Jansson, och vilka handlingar definierades som våldtäkt under 1600- och 1700-talen i Sverige?

Författarens utgångspunkt är att våldtäkt är ett kultu-rellt skapat begrepp, en brottsrubricering, som fått sitt innehåll i specifika historiska situationer. Kön och social position framstår som två grundläggande struk-turer för hur våldtäkt konstruerades – enbart män kunde dömas för våldtäkt och deras sociala ställning hade betydelse för hur brottet bedömdes. Offren var alltid kvinnor, men också deras sociala position hade bety-delse för utgången.

I rättsmaterialet, som är den huvudsakliga källan, framträder en mycket komplex och motsägelsefull bild av våldtäkt. Rannsakingen ses som en kamp om defi-nitioner där föreställningar om kvinnligt och manligt skapades och återskapades utifrån positioner i konflikt med varandra. De berättelser som kvinnorna – och männen – skapade i rätten tolkades som medvetna strategiska inlägg och gav såväl offrets som den anklagades uppfattning av händelseförloppet och hur de ville att det ska tolkas. Uttalandena betraktas som grundade i vad som ansågs vara rätt och fel, lagligt och olagligt i sexuellt umgänge och våld. De inblandade konstruerade härmed kön samtidigt som de agerade i förhållande till befintliga könskonstruktioner. Straffutmätningen samt rättens motiveringar avslöjar rättens föreställningar.

De teman eller argumentationslinjer som Jansson kan urskilja i kvinnornas anklagelser förs samman i tre manliga och tre kvinnliga stereotyper eller idealtyper. Med denna metod kan författaren bringa ordning i det komplexa, men jag är tveksam till huruvida analysred-skapen är tillräckliga för att kunna fånga upp de grund-läggande aspekterna av sambanden mellan våldtäkt och kön. Den rikliga exemplifieringen motsäger ibland de dragna slutsatserna och får mönstren att blekna; samti-digt är de många exemplen en av avhandlingens stora

förtjänster. Min känsla av osäkerhet bottenar möjligen också i att texten är (över)full av information, iakttagel-ser, utvecklingar och referenser – författaren vill berätta ”allt”. Idealtyperna skymmer vidare genuskonstruktion-en som på den grundläggande nivån inte har samband med social position utan med kategorierna kvinna-man. Tolkningen av kvinnornas berättelser som strate-giska inlägg för att få gärningsmannen fälld blir också problematisk, då de härigenom förnekas sina upplevel-ser av våldtäkten.

De män som anklagades för våldtäkt representerade positionerna krigsfolk, husbönder och drängar och de tematiseras efter kvinnornas berättelser som ”den våld-samme soldaten”, ”den tyranniske husbonden” och ”den oanständige drängen”. Anklagelserna mot krigs-folk, främst soldater, karakteriseras av fokuseringen på det fysiska våld som ut-övades. Våldtäkterna beskrivs som hemfridsbrott eller härjningar; soldaterna dök upp som objudna gäster och krävde att bli serverade och framstår som allmänt stökiga och våldsamma. Våldet beskrivs som besinningslöst och okontrollerat och männen framstår som hänsynslösa, omänskliga och drivna av sin ”onda vilja”. Dessa berättelser är grunda-de i föreställningen att män förlorade kontrollen över sina begär och soldater uppfattades som särskilt farliga eftersom de var vältränade och bar vapen. Omnämnan-de av vapen aktualiserade föreställningar om oheder-lighet och omanlighet. Vapnen skulle inte brukas mot obehäpnade utan för att skydda värnlösa. Fokuseringen på våldet bidrog, enligt Jansson, till att kvinnornas eget beteende kom i bakgrunden och var en strategi för att få de anklagade männen fällda.

Krigsfolk var i majoritet bland dem som blev dömda till döden och avrättade, trots att de bara utgjorde en fjärdedel av de anklagade. Soldater som begick våld-täkt straffades således hårdare än andra män. Detta tolkas som att de representerade en underordnad mas-kulinitet vars brott underminerade patriarkatet inifrån eller diskrediterade det i kvinnors ögon. Således kan de hårda straffen ses som ett utslag av disciplinering. Under 1700-talet försvann gradvis bilden av den våld-samme soldaten i berättelserna och anklagelserna bör-jade mer likna andra anklagelser. Jansson förklarar detta med införandet av indelningsverket, vilket inne-bar att soldaterna integrerades bättre i samhället, samt att Sverige hade en lång period av fred.

Husbönder anklagades för brott mot underlydande, av pigor (16 fall) och av (styv)döttrar (9 fall). Genom-gående drag i berättelserna är att husbonden såg till att

skapa tillfällen då han kunde vara ensam med kvinnan utanför hemmet samt att han försökte skrämma henne till tystnad med hot om repressalier.

En husbonde kunde i sin position balansera mellan legitim och illegitim maktutövning. Det bästa sättet för en piga att få en husbonde fälld var att beskriva hur han missbrukat sin husbondeposition och agerat mot rådande manlighetsideal. Den ”tyranniske husbonden” var ”den gode husbondens” motpol och i rätten förhandlades gränserna mellan dessa manligheter. Det var inte bra för en husbonde att anklagas för maktmisbruk inom hushållet, något som också påverkade hans maktställning utanför. Han kunde härigenom äventyra husbondepositionens auktoritet och i förlängningen hela samhällsordningen.

Pigor hade svårt att bevisa att de våldtagits och hustrun ställde alltid upp på makens sida. Rätten utgick nästan alltid ifrån att anklagelsen var falsk och ingen av de husbönder som anklagades av sin piga dömdes till döden – i flertalet fall omdefinierades våldtäkten till hor, vilket var mindre allvarligt för mannen. Kvinnan blev då fälld för lönskaläge eftersom hon ansågs ha samtyckt. I de fall det rörde sig om döttrar eller styvdöttrar förelåg blodskam, och i dessa fall fälldes mannen medan kvinnan frikändes. Det finns dock inga belägg för att någon av dessa gärningsmän avrättades.

Det är uppenbart att såväl den lokala som centrala rätten var mycket ambivalent i sin hållning till anklagelser mot husbönder för övergrepp på underlydande. Å ena sidan uttryckte man förståelse för kvinnornas utsatthet som underordnade, men å den andra var det svårt att fälla en husbonde som förnekade brott. Husbönderna agerade på en rad olika sätt för att undgå anklagelser för våldtäkt och de hade flera möjligheter till sitt förfogande på grund av husbondepositionens starka ställning i samhället.

Unga ogifta män, drängar (gesäller, lärlingar) är den enskilt största gruppen som anklagas för våldtäkt och andelen ökade under undersökningsperioden från 19 till 32 procent (från 16 till 41 fall). Kvinnornas anklagelser refererar till två olika situationer, som båda har samband med tidens makesökningssystem. I den ena kategorin finns anklagelser från kvinnor som blivit med barn och som hävdade brutet äktenskapslöfte eller att mannen inte hållit en ingången förlikning. Den andra kategorin gäller anklagelser för våldtäkter som inträffat i samband med fester, ledigheter och nattfrieri. Den gängse bilden av nattfrieriet som en romantisk uppvaktning får sig en knäck – det kunde övergå till gruppvåldtäkt.

Kvinnorna hävdar att männen tvingat sig på dem, att de inte respekterat deras försök att värja sig och deras nej. Männen å sin sida förnekar våldtäkt och hävdar att de lekt, ”narrats” och legitimerar sina handlingar utifrån föreställningar om hur sexuella närmanden gick till i en accepterad umgänges- och uppvaktningsskultur. Idealtypen ”den anständige drängen” täcker egentligen endast denna typ av våldtäktsituationer. Rätten ställdes här inför problemet om gärningen skulle rubriceras som våldtäkt eller lönskaläge. Avgörande för brottsrubriceringen var huruvida kvinnan ansågs ha gjort motstånd. Ropet var det mest grundläggande beviset och tecknet på motstånd som omtalas i alla lagar och även i Bibeln. Aktivt motstånd var avgörande i rättspraxis (då som nu) trots att man redan i 1734 års lagkommentarer förklarade att det inte var tillräckligt eller ens nödvändigt för att döma för våldtäkt.

Under 1600-talet såg domstolarna allvarligt på drängarnas handlande och utdömde hårda straff, dock ej dödsstraff. Under 1700-talets andra hälft inträdde en förändring då brottet i flera fall omdefinierades från våldtäkt till försök till våldtäkt, vilket gav lägre straff. Övergreppet kunde även omtolkas till andra brott såsom ofredande, lastbart leverne etc. och straffen mildrades ytterligare. Något som ytterligare påverkade straffet var våldtäktens sexuella moment – penetrering eller ej – samt de kroppsliga följderna för offret.

Sammanfattningsvis uppfattades drängarnas handlingar inte lika entydigt negativt som soldaternas och husböndernas av rätten. Drängen förväntades i sin roll som makasökare ta sexuella initiativ och sexualitet uppfattades som en okontrollerad kraft integrerad i den ogifte mannens natur. Mäns sexuella lust var problematisk för rätten men fördömdes inte längre såsom tidigare.

Av de kvinnor som anmälde våldtäkt var 116 ogifta, 38 gifta och 36 var barn under 13 år. De kategoriseras av författaren i fyra idealtyper avseende hur de framställde sig själva och sitt handlande i våldtäkten, ”den ärbara hustrun”, ”den sårbara hustrun”, ”den godtrogna pigan” samt ”det oskuldsfulla barnet”.

För en gift kvinna var det avgörande att hon kunde bevisa brottet och inte misstänkas för samtycke, dvs. otrohet. Den ärbara hustrun kunde lätt omdefinieras till ”den svekfulla”, ”den falska” beroende på om hennes make trodde henne eller inte. Stöddes hon av sin make eller av vittnesmål blev gärningsmannen alltid dömd till döden; våldtäkt mot en gift kvinna dömdes hårdare än mot en ogift. Den gifta kvinnans berättelse innehåller därför utförliga förklaringar till varför hon befann

sig på den plats där hon blev våldtagen för att visa att hon hade legitimt skäl för att befinna sig utanför hemmet: hon blev våldtagen då hon utförde ålagda sysslor som matmor. Kvinnorna visade som tecken på motstånd sina sönderrivna kläder och eventuella fysiska skador. Det var vidare viktigt för dem att framhålla att männen inte kunnat genomföra ett fullbordat samlag, de hade varit trogna och hade äran i behåll.

En gift kvinna som utsattes för våldtäkt i situationer där det inte fanns vittnen befann sig i ett dilemma. I sin berättelse anger hon att våldtäkten var kulmen på en rad försök från mannens sida att få ligga med henne. Hon hade bjudit motstånd länge, men så en dag då hon var sjuk och försvagad hade mannen övermannat henne. Hon tog på sig en offerroll som var framgångsrik i rätten, men också ”den sårbara hustrun” var beroende av sin makes stöd för att bli trodd.

I likhet med gifta kvinnors berättelser framhåller de ogifta i sina berättelser situationen som de blivit överfallna i, samt hur de med alla medel försökt att värja sig. De ogifta kvinnorna blev våldtagna när de rörde sig ute på vägarna, när de utförde arbete tillsammans med andra hushållsmedlemmar och av gäster i hushållet.

Våldtäkt uppfattades som ett brott mot kvinnans ära. Rätten måste kvinnorna framställa sig som ärbara och kyska – en ”hora” kunde inte våldtagas (då heller) – och målet var att få sin ära återupprättad. Det var därför oerhört viktigt hur kvinnor talade om våldtäkten i rätten. Berättade de utförligt om det sexuella troddes de vara lösaktiga och inte så oskuldsfulla. Våldtäkten beskrivs i symboliska termer som t.ex. en förstörd håruppsättning, avriven mössa, hängande hår. För att slippa tala om de sexuella handlingarna påstod många kvinnor att de svimmat. Under 1700-talet blir beskrivningarna av de sexuella handlingarna mer konkreta, vilket hänger samman med att skillnaden mellan våldtäkt och försök till våldtäkt kodifierades 1734. För att avgöra vilket som var förhanden krävdes nu en utförlig redogörelse av övergreppet.

Synen på våldtäkt mot barn hörde samman med föreställningar om brottets kroppsliga följder och barnets oskuld i sexuella ting. Under 1700-talet aktualiserades en föreställning om att små flickor inte kunde penetreras, vilket hade betydelse för synen på övergrepp. Man ansåg att det var en kroppslig omöjlighet att män kunde ha samlag med små flickor, vilket ibland påverkade straffpåföljden. Straffet mildrades också om skadorna inte bedömdes vara svåra och bestående.

Analysen av rättsfallen med hjälp av idealtyper är,

trots mina inledande förbehåll, mycket givande och ger ny och inträngande kunskap om samhällets föreställningar och kvinnors villkor i relation till våldtäkt. Janssons slutsatser rörande förändringarna i synen på våldtäkt sammanfattas i orden ”från manligt maktmissbruk till kvinnlig sedlighet”. Perioden 1600–1750 ges rubriken ”Gud, staten, makten och mannen”. Våldtäkt sågs framför allt som ett våldsbrott och ett ordningsbrott och som ett brott mot den äktenskapliga ordningen, även vad gäller ogifta. Lagens syfte var inte att värna om kvinnans integritet utan att upprätthålla äktenskapet som institution.

Den förändring som skedde under 1700-talet sammanfattar författaren som ”staten, kvinnan och viljan”, 1680–1800, en period som karakteriseras av två parallella normsystem. Våldtäktsbrottet sexualiserades och brottet framstod mera som ett brott mot den sexuella normen än mot den äktenskapliga ordningen. En större vikt läggs vid kvinnans viljeuttryck och kvinnan förvandlades från ett objekt till ett subjekt. Som subjekt gavs hennes handlingar betydelsen av samtycke och som uttryck för en otuktig karaktär. Fokuseringen på penetrering innebär att brottet förkroppsligades. Att bli ett rättssubjekt innebär paradoxalt nog att kvinnan blev ansvarig för sedligheten. Det blir nu kvinnligheten snarare än manligheten som blir problematisk. En förändring från ära till kropp, från manlighet och makt till kvinnlighet och moral, från position till person kan konstateras.

Jansson drar också trådarna till 1800-talet och 1864 års lag. Skillnaden mellan försök till våldtäkt och fullbordad våldtäkt kvarstår i den. Nytt var att mannens påföljd sattes i relation till hur mycket kvinnan skadats av övergreppet. Förkroppsligandet fortsatte således. Vi hade nu fått en nytt socialt polariserat samhälle där människors handlingar bedömdes mera efter deras sociala tillhörighet och kön än deras könsbestämda positioner i en hierarkisk patriarkalisk samhällsordning.

Det är inte svårt att instämma i dessa slutsatser, men Jansson lämnar oss i ett vakuum vad gäller teoretiska reflexioner rörande förändringsprocessen. Hon konstaterar att det är svårt att foga in synen på våldtäkt och föreställningar om kön och deras förändring i de två stora historiska förklaringsmodellerna – civilisering och upplysning. Civiliseringsteorier är uppbyggda kring kvantitativa studier av förändringar i brottsmönster och menar att våld var en integrerad och oproblematiserad del av det förkapitalistiska samhället. En sådan teori döljer det äldre samhällets föreställningar om våld, makt och relationer i nutida definitioner och kategoriseringar.

Det går inte att passa in våldtäkt i dessa mönster, konstaterar Jansson med rätta.

Inte heller under upplysningstiden ges svar på varför synen på våldtäkt förändrades. Upplysningen är vad gäller våldtäkt inte en period av humanism och tolerans utan representerar en oförsonlig attityd mot kvinnor som födde utomäktenskapliga barn, konstaterar Jansson. Hon avvisar också genusteorier och menar att dessa inte är relevanta i en studie där våldtäkt som brott står i centrum.

Fokus på förändring leder till att kontinuitet och sega strukturer kommer i bakgrunden och att genusstrukturer osynliggörs. Oavsett överhetens syn på våldtäkt under skilda perioder löper kvinnors utsatthet, mäns tolkningsföreträde och ”rätt” till kvinnors kroppar samt deras makt att ”göra hora” av en ärbar kvinna som en röd tråd genom århundradena. Härvidlag har inte mycket förändrats och dessa sega strukturer är knutna till konstruktionen av kön och legitimerar på ett plan våldtäkt. Genom att bättre utnyttja positionsbegreppet hade det varit möjligt för författaren att se sambandet mellan konstruktionen av genus och konstruktionen av våld. Sammanfattningsvis har Karin Hassan Jansson skrivit en utomordentligt angelägen och intressant avhandling.

Inger Lövkrona, Lund

Tuve Skånberg: *Glömda gudstecken. Från fornkyrklig dopliturgi till allmogens bomärken*. Bibliotheca Historico-Ecclesiastica Lundensis 45. Lunds Universitets Kyrkohistoriska Arkiv. Lund 2003. 244 s., ill. English summary. ISBN 91-89515-06-4.

Tuve Skånberg har skrivit en doktorsavhandling i kyrkohistoria vid Lunds universitet om folkliga bomärken och deras ursprung. Bomärken utgör en uråldrig ägarbeteckning som fortlevat bland allmogen in på 1800-talet och i enstaka fall också in på 1900-talet. Sedan 1600-talet förekom det dock en successiv minskning. Författaren har via sammanställningar av skriftliga källor spårat drygt 27 000 bomärkesbelägg från både Norden och en del andra europeiska länder. Däremot nämns inte museiföremål med bomärken, vilket hade varit naturligt för en etnolog att undersöka. I författarens material förekommer det ett 80-tal bomärkestyper med drygt 230 varianter. Typanalys är framträdande i undersökningen. De äldsta uppgifterna om bomärken stammar från omkring 380 e.Kr. på egyptiska papyrer

och i form av korssymboler. I Norden är de äldsta beläggen från 1100-talet. Bomärkena traderades ofta under lång tid inom samma familj men kunde också förändras efter hand. De enklare typerna har visat sig vara äldre än de mer komplexa.

Målet för författaren är att spåra den historiska grunden till bomärkena. Han vill pröva riktigheten i uppfattningen hos en del tidigare forskare, bland dem etnologen Mats Rehnberg, att bomärkenas form är slumpmässig och saknar symbolisk betydelse. Han vill också undersöka tankegångar hos ett par brittiska forskare, Charles Sisson och W.B. Stevenson. De framlade tidigare under 1900-talet var för sig en tanke om kyrkligt ursprung för bomärkena, nämligen det av kyrkan påbjudna korstecknandet av dokument. Detta skall senare ha utvecklats till personliga varianter av korset.

En metod i avhandlingen utgörs av att de 42 mest frekventa bomärkestyperna jämförs med medeltida symboler som finns på mynt, kalenderstavar, kyrkdörrar och 30 bevarade norska stavkyrkor. Därmed får läsaren inblickar i en medeltida symbolvärld. 35 av de 42 bomärkestyperna återfinnes inom de nämnda medeltida källorna. 28 av de 42 typerna förekommer som symboler på kalenderstavarna för olika dagar under kyrkoåret. Denna betydande överensstämmelse mellan bomärkena och det medeltida jämförelsematerialet utgör för författaren ett bevis för att de studerade bomärkestyperna går tillbaka på en kristen symbolik som skulle avvärja onda krafter. Framträdande kristna symboler som tolkas in i bomärkesmaterialet är treenighetsymboler, Kristusmonogram, Jesusmonogram, kors och Mariamonogram samt i begränsad utsträckning, och först efter hand, även vissa helgonattribut. I det sammanhanget framförs tolkningen att rötterna finns i den fornkyrkliga dopliturgins korstecknande i pannan i betydelsen av ett Kristi bomärke. Detta bruk blev etablerat fr.o.m. omkring 380 e.Kr. Anknypningen till de brittiska forskarna Sissons och Stevensons synsätt är påtaglig. Utvecklingen av personligt präglade korsmärken kan spåras fr.o.m. sent 300-tal. Mer än hälften av avhandlingens drygt 27 000 bomärkesbelägg utgörs faktiskt av kors i olika varianter.

Författaren vänder sig mot vissa äldre forskares uppfattning att förkristna symboler skulle ha haft inverkan på den kristna traditionen. Många av tecknen förekommer i förkristen tid liksom bruket av bomärken på boskap men även på slavar, soldater och krigsfångar. Författaren vill dock inte, annat än med enstaka undantag, tillskriva detta någon egentlig betydelse som före-